

**СПЕЦИАЛИЗИРАН НАУЧЕН СЪВЕТ
ПО БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ ПРИ ВАК
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ "СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА "БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ, НАУЧНА
ИНФОРМАЦИЯ И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА".**

Ружа Атанасова Делчева

**ИНДЕКСИ НА РАЗРЕШЕНИТЕ И ЗАБРАНЕНИ
КНИГИ В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и
научна степен "доктор"
по научната специалност "Книгознание, библиотекознание,
библиография" - шифър 05.08.35

София, 2009

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 12. 06. 2009 г. от 15, 00 ч. в Заседателната зала на Народна библиотека "Св. Св. Кирил и Методий" на заседание на Специализирания научен съвет по библиотечно-информационни науки при Висшата атестационна комисия.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в стая № 88 на Народна библиотека "Св. Св. Кирил и Методий", бул. "Васил Левски" № 88.

**СПЕЦИАЛИЗИРАН НАУЧЕН СЪВЕТ
ПО БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ ПРИ ВАК
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ "СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА "БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ, НАУЧНА ИНФОРМАЦИЯ
И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА"**

Ружа Атанасова Делчева

**ИНДЕКСИ НА РАЗРЕШЕНИТЕ И ЗАБРАНЕНИ КНИГИ
В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и
научна степен "доктор"
по научната специалност "Книгознание, библиотекознание,
библиография" - шифър 05.08.35

Научен ръководител:
проф. дфн Боряна Христова

Рецензенти:
проф. дфн Анка Гергова
проф. дфн Искра Христова

София, 2009

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от разширен състав на Катедра "Библиотекознание, научна информация и културна политика" при Философски факултет на СУ "Св. Климент Охридски".

Научна специалност: *Книгознание, библиотекознание, библиография*

Шифър на научната специалност: 05.08.35

Автор: *Ружа Атанасова Делчева*

Заглавие: *ИНДЕКСИ НА РАЗРЕШЕНИТЕ И ЗАБРАНЕНИ КНИГИ
В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ*

Тираж: 50 броя

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията е в обем от 202 страници. Състои се от увод, четири глави с бележки към тях, заключение и библиография по темата, която включва 222 заглавия - от тях 172 на кирилица и 50 на латиница.

Предлаганият дисертационен труд е изследване върху появата, развитието и ролята на индексите на разрешените и забранени книги в Средновековна България. Предметът на разглеждане е пряко свързан с историята на книгата, средновековната култура, развитието на литературния процес и проявите на цензура през разглеждания период. В научната ни литература липсва монографичен труд върху посочения проблем. Специфичната гледна точка, през която е представена настоящата разработка, се задава от разбирането за библейския канон, като коректив спрямо който се изгражда средновековната литература. Този факт има пряко отношение и към изграждането на средновековните индекси. Именно пресечната точка "канон-индекс" е смислоопределяща при представянето на проблема. Предложена е нова интерпретация на фактите, свързани с индексите на истинните книги. Българският индекс се анализира в съпоставка с наличната книжнина в най-големите ни манастирски книгохранилища от изследвания период.

Методически разработката е изградена чрез прилагането на историографски, библиографски, сравнително-статистически, текстурални и други аналитични подходи.

УВОД

Обект, предмет, хронотопни граници и цел на изследването. Обект на настоящето изследване е развитието на книжовността в Средновековна България; предмет - същността на индексите на разрешените и забранени книги и през тях виденията, и ролята на каноничните и апокрифни текстове в средновековната ни литературна традиция. Ето защо, основополагаща за разработката е бинарната двойка понятия "канонична - апокрифна" литература, при което каноничните текстове функционират като базисен коректив за класифицирането на апокрифните. Появата и развитието на индекса е представено именно в контекста на тези две литературни явления.

Във времеви план изследваният период се вмества в следните граници: от появата на индексите в книжовната традиция на християнската църква и тяхното привнасяне в България, т. е. от появата им в българската културна история, до началото на Българското Възраждане, което бележи края на средновековната ни книжнина, а оттам и на самите индекси. Обектът на изследване се рамкира от границите на Българското Средновековие, но културните влияния и самото естество на разглеждания предмет, изисква полагането им в един по-широк културен хоризонт, който позволява българските списъци да бъдат анализирани в контекста на индексовата традиция на християнска Европа.

Целта на дисертацията е да представи индексите на "разрешените" и "забранените" книги, като специфичен продукт на средновековната ни култура. Нейното постигане налага да бъде проследена историята на индекса, като се изяснят причините за появата му, видовете индекси, техните автори, редакции и разпространението им в България на фона на съществуването и разпространението им в християнския свят. Търси се отговор на въпроса за ролята на индекса в българската книжовна традиция, било като своеобразен "библиографски указател", било като проява на цензура от страна на църквата. В тези му функции индексът е и средство за по-реалистичното реконструиране на протеклите в средновековната ни книжовна култура процеси.

I. КАНОНЪТ И ИНДЕКСИТЕ КАТО ДОГМАТИЧНА САНКЦИЯ В ХРИСТИЯНСТВОТО

I. 1. Възникване на канона и критерии за каноничност. Канонът като догматична норма в основните християнски деноминации.

В тази част е проследено формирането на канона като образец на боговдъхновено слово. Думата "канон" идва от Древен Шумер. В семитските езици буквално значи "тръстика" или "крачка" (еталон) за измерване на разстояния. Преминал в гръцкия език, терминът има следните значения: прът, линия; правило (*regula*), образец, пример; плоча или дъска с надпис, таблица, списък, каталог, сборник; дял, данък.

Тъй като библейските книги са един вид правило (*regula*) на вярата, започнали да се наричат канонични, т.е. авторитетни, боговдъхновени и от тук терминът "каноничен" се употребява в сми-

съл на библейски, а "канон", в теологичен план, означава сборник или списък на свещени книги.

Следвайки хронологията при формирането на канона и прилаганите критерии, можем да говорим за Старозаветен и Новозаветен канон. Като Старозаветен канон се определя сборникът от боговдъхновени книги, които християнската църква е наследила от юдейската традиция. Той води началото си от XIV-XIII в. пр.Хр.

В периода III-I в. пр. Хр. сборникът от свещени книги все още е в процес на формиране. Липсва единомислие между палестинските и александрийските евреи по въпроса - коя част от наличната религиозна книжнина трябва да бъде смятана за свещена и следователно включена в канона. Докато при палестинските евреи вече е била на лице тенденция към завършеност на Писанието и критерият за канонизация е избистрен, това е *класическият пророчески период*; то александрийските евреи-елинисти имат различна позиция. Septuaginta^{17a} се появява в отговор на нуждата от гръцки превод на библейския текст - превод на разбираем за египетските юдеи език.

С установяване текста на *Стария и Новия Завет* се извършва процедурата и по тяхната канонизация. Писанието (*Стария Завет*) е било фиксирано чрез догматичното понятие "канон" едва около 100^{та} година сл. Хр. на равинския събор в Ямнина. В основата на списъка на старозаветните книги лежи Палестинският канон. Изследователите наричат Палестински канон този, който съществува сред юдеите към времето на възникването и развитието на християнството. Окончателното оформяне на библейския канон става в периода III-IV в. Селекцията на текстовете била извършена по няколко основни критерия. Първият - най-важен критерий, прилаган с особено внимание още при формирането на старозаветните писания, е *боговдъхновеността на текста*. Вторият важен критерий е *авторството*. Той се оказва от особено значение при канонизирането на новозаветните текстове. Евангелската вест можело да бъде представена като автентична от сподвижниците на Спасителя или поне от хора осведомени от първа ръка за събитията. Третият критерий е *съдържанието на текста*. Съдържанието на всеки каноничен текст трябва да се вписва в логическата последователност на изложението и да е в семантична корелация с останалите части на Писанието. В разработката е отделено внимание на хронологията на възникване и авторството на отделните Новозаветни книги. Изложените исторически факти говорят, че

новозаветните книги са писани в едни общи хронологични рамки - до разрушаването на гр. Ерусалим в 70 г. След това са написани само петте книги на ап. Йоан, единственият апостол останал жив след гоненията. Следователно, формирането на новозаветния канон-сборник, става още по апостолско време, т. е. към края на I в. Както след Вавилонския плен (около 400 г. пр. Хр.) Светият Дух се оттегля от Израил и създадените след това текстове не се приемат за боговдъхновени, така и след разрушаването на гр. Ерусалим, Божието присъствие се оттегля окончателно от непозналите в Иисус - Месия и възникналите след това писания не влизат в канона. *Мураториевият канон* е най-древният християнски паметник, достигнал до нас, в който за първи път са изброени всички канонични новозаветни книги. Той е силно доказателство в полза на истинността на познатия ни днес новозаветен канон.

Ала не всички юдео-християнски текстове са били включени в християнската Библия, а само отговарящите на критериите за боговдъхновеност. Относно Старозаветния канон и понастоящем няма единно становище между различните християнски деноминации. Протестантските общества приемат само 39-те книги, влизащи в състава на еврейската Библия. Католическата църква в латинската Библия (Вулгата), приема освен 39-те книги още 7 неканонични наречени второканонични - *libri deuterocanonica* призната на събора в Триест през 1546 г. Православната църква признава 39-те книги за канонични, а 11-те определя като неканонични, но полезни за четене и поучение, поради което и петдесетте са включени в старозаветния корпус.

1.2. Апокрифите като отклонение от каноничната норма. Определение, поява и развитие на апокрифната книжнина.

Понятието "апокриф" не е жанрово. Заето в християнската литература от езическата, то идва от гръцкото *apokryfos* и в буквален смисъл значи "скрита", "тайна" книга. Промяната на смисъла е свързана с историята на църквата и канонизацията на свещените книги. В езическия период и при ранното християнство (1-11 в.), в понятието не се влага негативен смисъл. Наред с формирането на канона в Палестина се появяват и произведения, които макар да са извън рамките на Закона, "пророческите" и "отчески" книги, черпят мотиви от тях и допълват повествованието им. Тези съчинения започват да се наричат апокрифни, като под такива се имат предвид "написаните първоначално на еврейски или арамейски език и възникнали на палестинска почва *тайни книги*". (Вълчанов, Сл.

„Апокрифът“ в старозаветното богословие / Сл. Вълчанов // Д у х о вна култура, LVI, 1970, № 9, с. 25.) Важно е да отбележим, че книгите общопризнати за апокрифи, не присъстват в Библиите на традиционните християнски общности. Тяхното отхвърляне като текстове, които не носят същността на богопознанието, е възприето от официалното християнство като цяло. Старозаветните апокрифи имат своето начало в езотеричната литература, от която са били повлияни и някои еврейски тайни писания. Появата на старозаветните апокрифи се свързва със смесването на юдейската теология с езически идеи. Апокрифите са книги, стоящи извън канона не само за юдейството, но и за ранната християнска църква. Така, понятието "апокриф" започва твърде рано да се натовазва с негативен смисъл. Отците и учителите на църквата започват да го използват със значение на "тайни/скрити", но и изопачени, лъжливи, еретически книги. Най-старите апокрифи възникват като литературни разработки и допълнения на Стария Завет след установяване на Еврейския канон. През II-III в.сл.Хр. се създават и най-ранните новозаветни апокрифи. Характерно за апокрифите в този период е, че те се появяват след канонично установения текст. Обиковено те нямат автентичен сюжет, а развиват този на каноничния текст.

Когато се говори за апокрифи във византийско-славянския свят се разбират отречените анонимни и псевдонимни творби с библейска тематика и персонажи, а също и суеверно-гадателните книги. В зависимост от това - какъв сюжет разработват, те се делят на две големи групи - старозаветни и новозаветни. Впоследствие понятието "апокрифна книжнина" разширява своя обем и включва освен неканоничните книги и друг тип литература, противоречаща на официалната догматика. Лъжливи книги започват да се наричат всички творби, които се отклоняват от библейските книги по идеи, образи, тълкувание и предназначение.

В дисертацията е направен обстоен преглед на различни класификации, разглеждащи апокрифите най-вече в съдържателен план. Прегледът на изброените класификации ни налага схващането, че апокрифите в своята преобладаваща част са свързани със сюжети и мотиви от библейски текстове. Те не само носят заглавия от Свещеното Писание, но копират литературната форма, основни персонажи и т.н. По този начин почти всеки каноничен текст има апокрифен аналог, въвеждащ в доктринални отклонения. В паралел с каноничните текстове се появяват евангелия, послания, псалми, като реплика на историческите старозаветни книги *Съдии*,

Царе, Летописи и се създава апокрифната историография. Каноничните молитви от требниците също се имитират от апокрифни, а гадателните книги, макар че напускат библейската тематика и са с открито суеверен характер, имат претенцията да сочат на бъдещето по подобие на каноничните пророчески книги. *Апокрифната книжнина няма онова доктринално единство, което откриваме в текстовете на Светото Писание.* Тя взема от него сюжети, персонажи, мотиви, но основните послания, предавани чрез тях, са твърде далеч от концептуалния замисъл на каноничните творби.

Знаем, че апокрифните съчинения навлизат в България след официалното покръстване заедно с останалата преводна византийска църковна и светска литература. Това били най-вече тайни текстове. Повечето възникват в ранната християнска епоха и са били широко разпространени на Изток. Българската апокрифна литература - преводи, редакции, нови съчинения, се развива най-интензивно от X до XII в. включително. Апокрифите се разпространяват чрез различните по състав и функции сборници, като *Измарагд, Златоуст, Патерик*. В много сборници със смесен характер, те са поставяни заедно с произведенията на официалната българска литература (както е например в *Иван-Александровия сборник* от 1348 г. и *Берлинския* от XII-XIV в.). Чрез тези съхранявани в манастирските фондове сборници голяма част от апокрифите са достигнали и до нас.

1.3. Каноничната и апокрифна книжнина - две страни на единния литературен процес през Средновековието.

Като официална литература в Средновековна България се определя книжнината, създадена от Кирило-Методиевите ученици и техните последователи. Тя е поддържана от държавата и официалната църква и представлява важна част от създаващата се нова християнска култура.

След Първия вселенски събор (325 г.) авторите вече имат критерии за каноничност, вследствие на което се увеличава обемът на религиозната литература. Съществували три раздела книги: 1) канонични - *canonica biblia*; 2) допустими - *homologumena*; 3) отречени - *aporrata, potha*. През IV - V в. църквата започва да съставя списъци или индекси на лъжливите, отречени книги. Структурата на списъците със забранените книги следвала горепосочената класификация. Постепенно терминът *aporrata* се слял с *arospotha*.

За цялостния облик на средновековната книжнина можем да съдим от индексите на забранените книги и от индексите на разрешените книги взети заедно. Те ни представят двете страни на общия литературен процес през Средновековието. Както каноничната литература се регламентира от каноничните правила и индексът на разрешените книги, така пък апокрифната литература е описана в индексите на забранените книги. Но докато първият тип индекси имат за цел да стимулират четенето на посочената литература, то вторият цели тяхното ограничаване и забрана. Тези две литературни традиции формират двете посоки в развитието на литературния процес през цялото Европейско Средновековие.

Новите елементи, привнесени от апокрифната литература към християнският тип мисловност, имат своето отражение дори в православните доктрини. Това влияние можем да открием и в официални съчинения (например в творчеството на Климент Охридски, Черноризец Храбър, Григорий Цамблак). Само библейската канонична книжнина остава отделена като неподлежащо на промени завършено цяло.

Стремежът да се разграничи ясно каноничната литература от извънканоничната и опитът да се ограничи разпространението на втората, води до възникването на поредица писмени документи, а именно индексите.

II. ИНДЕКСИ НА РАЗРЕШЕНИТЕ КНИГИ В СРЕДНО-ВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

II. 1. Структурни особености на индекса на истинните книги.

В наличните към момента изследвания на средновековните индекси слабо се засяга въпросът за индексите на истинните книги. Появата на индексите има следната хронология: първо се съставя списъкът само на каноничните книги, после на каноничните и допустимите и накрая на отречените книги. Веднага след приемането на християнството за официална държавна религия при Константин Велики (324-337), известният историк на църквата Евсевий Кесарийски (264-340) пръв съставя пълен списък на каноничните книги, по поръка на самия император. Евсевий представя т. нар. *somation* (гр.) или *corpus* (лат.) на Свещеното Писание, който трябвало да е общопризнат авторитет и източник на

християнско познание в провинциите на империята. Този списък бил официално приет на Лаодикийския събор през 343 г. Разделянето на видовете книжнина: канонична, неканонична, но позволена за четене и апокрифна, е направено за първи път от Атанасий Александрийски през втората половина на IV в. В 39-то *Послание за празниците* той говори за тези три групи, но не посочва лъжливите книги по заглавия. Това налага мнението, че до IV в. създаваните индекси са на истинните книги. Техни съставители са видни църковни авторитети. Първообраз на индекса на разрешените книги е самият Библейски канон. По-късно съставените списъци на истинните книги целят да утвърдят канона. Те имат претенциите на уставен труд, носещ критериите за истинност. Формират се въз основа на първите две групи произведения, посочени от Атанасий Александрийски - канонични и неканонични, но полезни за четене книги.

Понастоящем са известни 186 списъка на истинните книги. Наблюденията над тях показват, че тези паметници по правило вървят в композиция, наречена от изследователите "индекси на истинните и лъжливите книги". Устойчивостта и единството на подобни композиции е относителна. Тъй като двата раздела, третират противоположни типове четива от обичайния репертоар през Средновековието, то с основание те могат да бъдат разделени като два различни списъка.

Интересен е фактът, че композициите, съдържащи индекса на истинните книги, са разположени предимно в съчинения с църковно-юридически характер. Най-често в композиционно отношение индексът на истинните книги включвал два раздела - *списък на библейските и списък на небиблейските книги*. В тази структура важна част заема именно разделът с небиблейските книги. Докато библейските книги били дефинирани пределно ясно, още с формирането на канона; то при небиблейските истинни книги, писани по-късно с отношение към християнските доктрини, се налагало тяхното по-детайлно изброяване. Към този втори раздел се причислявали имена на църковни писатели или заглавия на хомилитични, философски, полемични, аскетични, агиографски произведения, трактати, хронографи, сборници с устойчив състав. Следователно тази част от списъка съдържала официалната средновековна книжнина. От нея можем да съдим за обичайния състав на средновековната ни литература. Като правило пред небиблейския раздел се преписвал списъкът на библейските книги. Само в редки случаи библейският списък липсвал. От книжовните

източници върху, които се базират индексите на истинните книги в България със сигурност били известни правилата на Йоан Дамаскин, Григорий Богослов, Исидор и правило 59^{тм} на Лаодикийския събор.

11.2. Индексовото съдържание и съставът на органичните библиотеки в Средновековна България.

Вследствие от наблюденията си върху запазените руски индекси на истинните книги И. Грицевская изказва предположението, че техният архетип възникнал въз основа на описанието на реално съществуващи манастирски сбирки. В тази част търсим отговор на въпроса: дали в България е имало списък на разрешените книги, по чийто образец са се комплектували манастирските библиотеки? За целта правим анализ и сравнение на запазените фондове на трите най-големи български органични библиотеки в периода XIII - XV в. с руският индекс. Това са библиотеки на Зографския, Хилендарския и Рилския манастир. Принадлежността на две от обителите към Атонското братство позволява улавянето на тенденции, характерни не само за българската, но и за средновековната православна книжнина като цяло. Тук, целта ни е да видим дали фактите говорят за общ архетип, при изграждането на официалните канонично издържани книжовни сбирки, каквито са тези към манастирите. В случая използваме каталозите на книжовните сбирки на посочените манастири за изследвания период.

При преглед на манастирските колекции се установява, че те се състоят главно от две основни групи ръкописи, характерни за този период. Това са *църковно-служебните* и *духовно-поучителните* книги. Те визират кръга от съчинения, от който се оформя съдържанието на индекса на истинните книги. Първият раздел включва култово-обредната литература, а вторият - истинните небиблейски книги, предимно творби на църковните отци.

Данните сочат, че по-голямата част от авторите, влизащи в руският индекс на истинните книги, присъстват и в българския репертоар от тази епоха. Освен това е имало и някои съчинения, включени в състава на монашеските сборници, така че тяхното присъствие в книжовния репертоар, не можем да изведем пряко. Анализът потвърждава *наличието на наш индекс*. Това твърдение можем да обосновем и чрез *Църковният устав (Типик)*, който е имал пряко отношение към комплектуването и функционирането на манастирския библиотечен фонд. Уставите третират предимно библейските и обредните книги, които били събирани в манас-

тирските колекции и били включвани в богослужебната практика. Изискванията им съвпадали с предписанията на индекса най-вече, когато ставало дума за имената на църковните отци, като: Йоан Златоуст, Василий Велики, Григорий Богослов, Ефрем Сирин, Атанасий Александрийски, Йоан Дамаскин, без които би била немислима средновековната християнска книжовност. Това, че има несъответствие в репертоара на *Устава* и индекса като книжовни паметници може да се обясни с различните им функции. *Уставите* определяли произведенията, които се четяли по време на службите и общите трапези, а индексите регулирали репертоара на килийното четене, т. е. уставите регламентирали четивата за официалните, общи четения, докато индексът е съсредоточен главно върху текстовете за личен, индивидуален прочит.

След превода на основните богослужебни съчинения в България, са били известни и основните гръцки правила, съдържащи канона на библейските книги. Тези правила, в случая на Йоан Дамаскин и Григорий Богослов, са стоели в основата на първата част от индекса, която е била посветена на истинните книги. С течение на времето в старобългарската книжовна практика, списъците на истинните книги, започват все по-често да се пропускат и така се помещавали главно тези на забранените книги, поради което основно те били запазени и изследвани. И така, първата част на българския индекс на истинните книги е включвала библейските книги, т. е. библейския канон. Нея България наследява от Византия. Втората част, регламентирана отново от *Типика*, визира истинните небиблейски книги и е свързана с килийната монашеска литература. Тук са включени основно съчиненията на църковните отци. Както вече видяхме тази структура от индекса се пренася и върху самите средновековни манастирски колекции. А предписанията на индекса определят състава на тези книжовни сбирки. По този начин в тях са залегнали два големи раздела, отговарящи на библейските и истинните небиблейски книги. Докато първата част на индекса е била устойчива - включвала е библейския канон и е била известна в България още чрез Кирило-Методиевите преводи, то втората част е свързана с увеличаване количеството на килийната монашеска книжнина и е с вариативен състав.

В обобщение можем да кажем, че литературните източници сочат съществуването на български индекс на истинните книги. Първият такъв намираме в *Симеоновия сборник*, редом с индекса на лъжливите книги. Други паметници, които съдържат индекси на истинните книги са: *Белокриницки сборник* (XVI в.), съхраняван под

№ 112 в сбирката на БАН, където е поместен т. нар. Исихастки индекс и Ръкопис № 78 от XVII в., в сбирката на Рилския манастир. В самия *Църковен устав*, който е бил разпространен в българските манастири, също са помествани индекси на истинните книги. Следователно съществуват поне четири литературни паметника, потвърждаващи наличието на български индекс на истинните книги. Данните от тези индекси със своите характерни две части, включващи библейски и святоотчески книги, са в съответствие с книжовния репертоар на запазените български органични библиотечни колекции, каквито са манастирските сбирки на Зограф, Хилендар и Рилския манастир. След казаното до тук се налага изводът, че индексите на истинните книги функционално следва да бъдат поставени в пряка връзка със стремежа за утвърждаване на Библейския канон. Със своите два раздела, включващи библейските и святоотчески книги те регламентират кръга от четивата, които съставляват официалната литература в Средновековна България.

III. ИНДЕКСЪТ НА ЗАБРАНЕНИТЕ КНИГИ В СРЕДНО-ВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

III. 1. Автори и редакции на индексите.

Досегашните изследвания върху историята на индекса на забранените книги в старата южнославянска и руска литература установяват, че византийската литературна традиция е с решаващо значение за неговото възникване и развитие. Индексите на забранените книги ни дават първите запазени писмени сведения за апокрифната славянска книжнина. С помощта на кратки "библиографски посочвания" в тях са отбелязани за първи път някои от най-разпространените апокрифи. Списъците са изработвани от видни църковни дейци. Голяма част от тях се появяват след провеждането на събори, в които се уточнява символа на вярата и основания от догматично естество. Това ги прави изразители на църковните санкции от страна на официалната власт.

Най-известните български редакции на списъците на забранените книги са:

Списъкът на "истинните" и "лъжливите" книги, поместен в *Светославовия изборник* от 1073 г., е най-старият от всички запазени подобни паметници. Подготвен за княз Светослав Ярославич, *Изборникът* е създаден въз основа на свода *Сбор от много отци*, съставен в края на IX-началото на X век за българския

цар Симеон (893-927). Индексът в него е и първи опит за съставяне на "библиографски указател" в славянския свят. Индексът в *Симеоновия сборник* е изцяло преведен от гръцки. Неговият текст се състои от две отделни части, поместени една след друга. Първата част представлява превода на съчинението на св. Григорий Богослов *Какви книги от Стария и Новия Завет трябва да се четат*, (или *Богословецът за словата*). За нея стана въпрос при представянето на индекса на истинните книги. Същински индекс представлява втората част. Това е списъкът в неговия най-стар тип и характерното посочване на трите групи съчинения: *канонични, допускани и забранени*. Фактът, че в такъв авторитетен сборник като *Симеоновия* се помества индекс на забранените книги, вече е сигнал за появата на апокрифна литература в България. Предполага се, че по времето на цар Симеон не всички от изброените апокрифи са били преведени, а някои от тях така и остават непреведени на старобългарски. На това обръщат внимание изследователи като Б. Ангелов, Ив. Дуйчев. Д. Петканова смята, че индексът е само необходима мярка, взета от страна на властта, която цели на време да посочи какво не трябва да се чете, следователно и да се превежда. Поради това индексът вероятно не отразява действителния обем на известните от началото на Х в. апокрифи у нас. Въпреки това не можем да кажем, че първият запазен старобългарски индекс е само механичен препис на византийския оригинал, който няма роля и значение в местните условия на литературна дейност. Най-малкото той е едно предупреждение към книжовниците; ръководство, което да ги предпазва от заблуждения в преводаческата им работа. Интересно е, че този най-ранен по произход славянски индекс не съдържа посочвания за гадателни и суеверни книги, нито такива, които отразяват еретически схващания или идеи, принадлежащи на други религиозни учения. Това че тази първа редакция не се появява в резултат на борба с т.нар. еретически учения, доказва, че апокрифната литература, в тесен смисъл на думата, не е равна на еретическа, каквато тенденция в развитието на термина можем да наблюдаваме по-късно. Обемът на индекса на забранените книги е сравнително малък, а посочените апокрифи са от сходен тематичен кръг. На този етап апокрифната книжнина явно е била обзрима и однородна. Но с превеждането на индекса, не само не се спира разпространението на апокрифите в България, но сякаш се събужда още по-голям интерес към тях. С течение на времето повечето от апокрифите, споменати в *Симеоновия сборник*, се превеждат и понастоящем

можем да ги открием в значителен брой по-късни български, руски, сръбски и румънски преписи. Превеждат се и апокрифи, които не фигурират във византийския списък. Възникват и български апокрифи. Това налага създаването на изцяло български индекс от нов тип.

Втората позната редакция на списъка на забранените книги с доказан старобългарски характер е тази в *Погодиновия номоканон*. Нуждата от местен, а не преводен индекс, който да посочва българските апокрифи, води до появата на нов български индекс, включващ вече само забранени книги, познат в науката като Погодинов индекс. Поместен е в препис на Погодиновия номоканон от XIV в., но според изследователите съставянето му следва да се датира много по-рано, а именно към XI в. Според Е. Георгиев, от съдържанието на списъка личи, че е възникнал при разпалване на борбата с ученито на поп Богомил и множението апокрифите на поп Йеремя. По мнение на Д. Петканова, Погодиновият индекс е от особен интерес за старобългарската литература, защото той се явява не като "превантивна мярка" (Ив. Дуйчев), а като приблизително точно отражение на състоянието на апокрифната литература в България до началото на XI в. За разлика от обективното и безпристрастно изброяване на творбите в Исидоровия индекс, в Погодиновия е изразена определена враждебност, която най-ясно можем да видим в отношението към съчиненията на поп Йеремя, за който не веднъж се казва, че е излъгал. Той е представен като "попъ болгарськѣй", което говори в полза на чисто българския произход на индекса. В индекса са поместени както апокрифи от предходните списъци, така и нови, които не съществуват в гръцките индекси. Погодиновият индекс отразява един следващ етап от развитието на апокрифната литература в България, когато тя е широко разпространена и предизвиква по-драстични мерки от страна на официалната църква. Но предприетите категорични забрани не успяват да ограничат разпространението на апокрифите, за което съдим от факта, че почти всички съчинения, добавени в индекса, се срещат в славянски ръкописи до XVIII в. включително. Това показва, че те са преписвани и четени през цялото Средновековие.

Третата редакция с български произход позната в науката е т. нар. Киприянов индекс. Киприян, "митрополит всеруски и московски", е етнически българин, изявил се като виден църковен и книжовен деец в Русия. Съставеният от митрополит Киприян индекс не е запазен, но са познати няколко текста, в които се отбелязва, че

са преписи от индекса в Молитвеника или Требника му. Списъкът е съставен въз основа на българския индекс в Погодиновия номоканон и представлява доста подробен обзор на разпространените у нас и в Русия апокрифи. Състои се от две части. Първата е много сходна с тази от Погодиновия индекс. Втората част на Киприяновия индекс е нова, самобитна. Тя липсва в гръцкия оригинал и в първата славянска редакция. Съдържателно е свързана със старите езически вярвания и обичаи. Добавените тука книги са определени като "богоотметни" и "ненавидими". Те са предимно суеверно-гадателни, като *Гръмник*, *Коледник*, *Естественик* и др., което е характерно за руските индекси. Прави впечатление, че по този начин обемът на понятието апокрифна литература значително се разширява.

Последната българска редакция на индекса възниква в периода на Османското владичество. Този индекс е поместен в увода към Житие на пророк Илия в *дамаскин от 1750 г.* (Ръкописен сборник № 62 в Народна библиотека «Св.св. Кирил и Методий» - София). Неговото възникване е във време, характеризиращо се с общ упадък на литературното творчество, който е най-осезаем при официалната литература. Списъкът не е изграден върху познатите индекси. Смята се, че съставителят на индекса е познавал непосредствено произведенията, за което може да се съди от начина, по който ги описва и бележките, които прави към тях.

Разгледаните индекси потвърждават, че всяка епоха създава своя "редакция", която да отговаря на нуждите ѝ. Съществувал и прередактиран през цялото Средновековие, индексът защитава официалната литература и догматичните позиции на ортодоксалната църква. В известна степен той изпълнява своите задачи и блокира разпространението на забраняваните книги. За индексите като цяло можем да кажем, че не са били веднъж завинаги нещо установено. Те постоянно са променяли своя състав, като някои от посочените съчинения са отпадали и на тяхно място са били включвани нови.

II 1.2. Анализ и сравнение на индексовото съдържание.

При сравнение на четирите български редакции на индекса с апокрифите, запазени в България, можем да преценим каква част от посочените в него произведения са били широко разпространени и доколко индексовото съдържание е било реално отражение на разглеждания тип литература. Разминаването между действително съществуващи произведения и състава на списъците отразява

динамиката на литературния процес, което сменя от индекса възможността да бъде изчерпателен библиографски паметник. Независимо от това, чрез анализа на неговото съдържание, можем да уловим общите тенденции, характерни за забранената литература и да изградим един събирателен образ, разкриващ ни този тип книжнина.

Сравнението ни налага следните констатации: От *Симеоновия сборник* съдим за началния обем и тематичен състав на апокрифните съчинения проникнали в България. Те образуват едно първично ядро на разпространяваната по-късно апокрифна книжнина. По свидетелството на *Киприяновия* и *Погодинов индекс*, апогеят в разпространението на апокрифната литература е XI-XV в. Това е период, в който наред със съществуващите вече апокрифи се създават и много нови, разгръщащи репертоарното ядро съчинения. Обикновено като причина за разцвет на апокрифната литература именно в този времеви диапазон се сочи разпространението и популяризирането, особено през XIV в., на редица отклоняващи се от ортодоксалното християнство учения като варламитство, адамитство, жидовство и др. Чрез споменатите индекси църквата си поставя за цел да санкционира текстове, повлияни от тези учения.

Рязко спадналият обем на списъка от *Сборника (XVIII в.)* показва намаления интерес към тези четива, което до известна степен се дължи на "конкуренцията" от навлизащите в живота предвъзрожденски идеи, маркирали пътя към създаването на друг тип литература.

Промяната в обема и съдържанието на апокрифите в различните индекси говори, че за разлика от каноничната литература, която е устойчива и служи за коректив, тази т. нар. Алтернативна литература е далеч по-динамична и се мени съдържателно и целево в синхрон с новите социални условия на живот.

Специално място в индексите се отделя на творчеството на поп Йеремия. Всъщност неговото име е единственото посочено на български автор на отречени книги с тяхното конкретно назоваване, без обаче той самият да е определян като еретик (т. е. като представител на някое познато неофициално църковно учение). Сведения за книжовното дело на поп Йеремия имаме предимно от самия индекс. В Погодиновия индекс са назовани две творби на Йеремия: *Повест за кръстното дърво* и *Молитва против болестта «тресавици»*.

III. 3. *Индексът на забранените книги и противоапокрифната книжнина като цензура в литературния процес у нас през Средновековието.*

Редом с индекса на забранените книги в Средновековна България се появяват оригинални и преводни съчинения, доближаващи се по цел и функции до него. Тези съчинения формират корпуса на т.нар. "противоапокрифна книжнина". Ю. Стоянов я бележи с термина "ересиологична литература". По обясними причини централно място в антиапокрифната книжнина заема антибогомилската. И така, най-значими измежду писмените паметници от този тип (освен самият *Смисък на забранените книги* - видимо различен от собственолитературните съчинения) са:

1) Домашни извори: *Беседа против богомилите* от Презвитер Козма (X в.), *Борилев синодик* (XIII в.), *Посланието на монах Атанасий Йерусалимски до Панко* (XIII в.), *Послание на патриарх Герман (1222-1240) до цариграждани срещу богомилите*, *Житие на Теодосий Търновски* от патриарх Калист (около 1365 г.), *Житие на Иларион Мъгленски* от патриарх Евтимий (последна четвърт на XIV в.).

2) От византийските извори най-значими са: *Паноплия догматика* на Евтимий Зигавин (около 1111 - 1115 г., глава 27 "Против богомилите") и съчинението на Ана Комнина *Alexias*.

Тъй като посочените съчинения дават сведения предимно за богомилството като религиозно учение, според някои изследователи, то е един от факторите дали тласък за развитието на Индекса на забранените книги. Представянето на сведенията за богомилското учение и книжнина се налага, защото то е основното неофициално (апокрифно) християнско направление в българското Средновековие и неговата книжнина би следвало да е предмет на Индекса. Двете творби отнасяни към богомилството, са запазени извън пределите на страната ни. Това са т. нар. *Тайна книга* и *Катарски требник*. Богомилството е религиозно учение, различно от официалната догматика, зародило се X в. - времето на поява и на първият български индекс. В научната литература то е разглеждано като движение потенциално влизащо със своите съчинения в индексното съдържание. Така на богомилите неточно са преписвани някои от изброените в индекса апокрифи. Показателно за това е, че единственото с доказано богомилски произход произведение, поне според досегашните изследвания - *Тайната книга*, липсва в българските индекси. Много от посочените като приети от богомилите апокрифи, датират своя произход от един доста по-ранен период.

Има доказателства (Райнер Сакони, Евтимий Зигавин и др), че богомилите са приемали каноничните библиейски книги, но са им давали тълкувание различно от традиционно приетото. Смесване на апокрифи и понятието за богомилска литература вероятно се дължи на факта, че поради общото изброяване на имената на поп Богомил и поп Йеремия в *Списъка на забранените книги* и двамата са били възприемани като представители на богомилството в битувалите стереотипни клишета.

III. 4. Ролята на индекса в старобългарската книжовна традиция.

Изследването на списъка на „забранените“ книги се осмисля от ролята му в старобългарската книжовна традиция и по-специално от отговора на въпроса - дали той е надежден показалец за съществуващата апокрифна книжнина? Тук мненията на изследователите са противоположни. Някой от тях смятат, че индексът е имал предимно историческа стойност, а други дори базират изследванията си на него. Важен въпрос, отнасящ се до ролята на списъка на забранените книги е - постигнал ли е той своето предназначение, т. е. доколко реално е действал превантивно срещу създаването и разпространението на апокрифи в старобългарската книжнина?

Наличните факти сочат, че въпреки санкциите на църковните и светски власти, по-голямата част от „забранените книги“ не само проникват в България по различно време, но намират доста широко разпространение и инициират създаването на апокрифи и на местна почва. На основата на апостолски, съборни и отчески правила църковната власт разпространява забрани, според които лъжливите книги трябвало задължително да се изгарят, четящите такива книги се придавали на проклетие, а ако духовно лице не се въздържа от четенето на тези книги или ги внесе в църквата като свети, е трябвало да напусне сана си. Поради различни причини между разпоредбите в индексите и изпълнението им не е съществувала пълна съгласуваност. Въпреки взетите мерки от църковните и светски власти срещу забранените книги, апокрифите са се разпространявали и са оказвали влияние върху царковната и книжовна традиция.

IV. БЪЛГАРСКИТЕ ИНДЕКСИ И ИНДЕКСОВАТА ТРАДИЦИЯ НА ХРИСТИЯНСКА ЕВРОПА

IV. 1. Обзор на прилаганите спрямо забранените книги дисциплинарни мерки до XI в.

Част от изградените върху християнската догматика учения остават вън от канона и стават потенциален обект при формирането на индексовото съдържание. За тях като книжнина започва да се употребява понятието „лъжливи" книги, а ако са натоварени с черти и на други учения, те попадат в категорията „еретически".

Това санкциониране на всичко различно от официалните църковни постулати има своя история, разбрана в най-широкия смисъл на думата като история на цензурата. През изследвания период - Средновековието, цензурата се дели на светска и религиозна. Упражняваната посредством индексите цензура спада към религиозната, макар че тогава много често границата между духовната и светска власт е условна и в случаи на борба с „опасната" литература е била въвличана и светската власт.

Наличните факти сочат, че предприеманите наказателни мерки спрямо еретическите учения в този ранен период, са сходни за източните и западните територии на Европа. Свиквани са събори, на които се разискват въпроси, свързани с дадено неортодоксално учение, след което най-често то е бивало анатемосвано и са били набеязвани специални мерки на борба с него, между които и забрана на еретическата литература.

IV. 2. Проникване на богомилските идеи на Запад и борбата на Римокатолическата църква с тях. Инквизицията като цензор.

Безспорен факт, който показва ранните взаимодействия между източните и западни неортодоксални учения е, че първите богомилски общности, формирани тук на Балканите, след това Инквизицията сочи като източник на всички дуалистични църкви в Европа. Най-широко разпространеното и представително неортодоксално течение в Западна Европа през XII в., което търпи влияние от страна на богомилството при формирането си, е катаризмът. Решаващото влияние на балканския дуализъм върху формирането на катаризма се споменава в католическите документи от това време. Обобщавайки наблюденията си върху богомилството и катаризма, от гледна точка на традиционните книжовни източници, Ю.Стоянов обръща особено внимание на това, че по време на

преследванията им от страна на официалните църкви, характерните за тези движения концепции са били неправилно разбрани, а от там и преиначено изложени в теологичен и правен контекст. Именно в тази неавтентична форма те са били интерпретирани и са оставили трайни стереотипни клишета и представи. Според някои изследователи твърде вероятно е антибогомилският събор от 1211 г. да е бил подбуден от папа Инокентий III, който изпратил кардинал-легат при българския цар Борил, за да предприеме мерки срещу богомилството. Провеждането му е съгласувано с тогавашните папски мерки срещу катаризма.

От XI в. нататък на Запад започнала борба срещу свързаните с богомилството учения - катарство, албигойство и други. Времето от края на XII и XIII в. е било свързано със създаването на ново антиеретическо законодателство. Между 1229-1233 г. се формира Инквизицията като институция. Една от основните и задачи, освен борбата с ересите, била и борбата с магическите практики. Предприети били общи законодателни мерки срещу магията и ерестта. Тенденцията за асоцииране на ерес и магия на Запад, особено след XIII в., може да бъде открита и в българския индекс, появил се по това време. Новата част, която откриваме при Киприяновия индекс се отнася именно до гадателните книги и лъжливите молитви.

IV. 3. Индексът в епохата на книгопечатането.

Основна причина за засилване на организираната църковна цензура, била борбата на Инквизиция срещу Реформацията, започнала през 1542 г. Комбинацията от книгопечатна техника и множеството протестантски автори довела до експлозивно издаване на книги. Това прави книгата широко достъпна, което от своя страна стимулира процеса на четене и ограмотяване. Католическата църква забранила да се чете каквото и да било без предварителното одобрение на специално упълномощените за това инквизитори. През 1535 г. по заповед на френския крал Франциск I теолозите от Сорбоната съставили списък на забранените книги, чието издаване, разпространение и четене било под заплахата от отлъчване от църквата, тъмничен затвор и дори влада. За прилагането на тези санкции съдим от факта, че през периода от 1660 до 1756 г. в Бастилията са били затворени 869 автори, печатари, издатели и книжари. Различните прояви на цензура на Запад, подготвили почвата за печатното издаване на *Индекса на забранените книги*. Импулс за появата му дал и Триденския събор (1545-1563), който си

поставил за главна цел „очистването“ на църквата и едно от главните средства било „очистване“ на книгите. С издаването на първия *Римски индекс* през 1559 г., цензурата на всички книги, излизаци в католическите страни, била съсредоточена в дейността на папската инквизиция. През 1571 г. папа Пий V, създал специална Конгрегация на Индекса, която имала и съдебни функции - т. е. на нея се възлагало реалното прилагане на санкциите. Както можем да видим от посочените факти след изобретяването на книгопечатането на Запад и последвалото активизиране на цензурните мерки, изразени най-вече с римският *Index librorum prohibitorum*, вече можем да говорим за репресия върху печата. Санкциите в тази област засягат не само авторите, но и печатари, издатели, книготърговци. Издаването на Индекса на забранените книги е прекратено от Ватикана през 1966 г. под влиянието на II Ватикански вселенски събор. През цялото си съществуване от XVI до XX в. включително, списъкът има 32 издания, последното от които е от 1948 г.

IV. 4. Сравнение между индексовите традиции на Изток и Запад.

При съпоставяне на явлението „индекс на забранените книги“ в Източната и Западната църква, можем да видим значителни различия, но и в двата случая списъците са изява на догматичната санкция, която църквата предприема. Първият официален Римски индекс възниква значително по-късно от този на Изток. Произведенията, влизащи в съдържанието на индексите на Източната църква, просто са изредени и само някъде е спомената името на поп Йеремия като автор на апокрифни творби. Индексовото съдържание обхваща едно сравнително устойчиво ядро, което в основата си се състои от обработки на апокрифи с юдео-християнски произход или по-късно възникнали творби, свързани с утвърждаването и историята на християнската църква и изграждането на нейната култова система. Проблемът за авторството тук не е засегнат в съвременния смисъл на думата, тъй като почти всички произведения са анонимни или псевдоподписани. С течение на времето към списъците са добавени и суеверно-гадателните книги. Значително по-късната поява на първият официален Римски индекс отчита въпроса за авторството. В Римския индекс са забранени дадени автори като цяло или отделни техни произведения - т. е. забраните са съвсем конкретни, доста по-всеобхватни от тези на Изток и са свързани със значително по-широк кръг литература. Докато

произведенията, които забранява Източната църква са такива, които представляват отклонение от канона и са религиозни по своята същност, то забраните на Запад започват все по-често да се отнасят до произведения определяни като светски. По-късните издания на Индекса включват все повече философски и литературни произведения. Индексът влиза в действие с много по-голяма сила при Римокатолическата църква, отколкото при Източната. Там с издаването му е ангажирана специална Конгрегация към Инквизицията и към всички епархии е съществувала длъжността църковен цензор. Въпреки значително по-голямата степен на прилагане на забраните на Запад и там наблюдаваме разминаване на предвидените санкции и действителното им прилагане. От приведените в изложението примери се вижда, че много осъдени от различните легационни събори произведения след това не намираме вписани в официалният *Index Librorum Prohibitorum*. Случва се и имената на автори, за които е известно, че Инквизицията е повдигала процеси срещу тях, също да не фигурират в списъците. Нерядко това разминаване се дължи на провеждането на множеството местни събори освен общите католически. Така много често се е случвало произведение, индексирано от общите католически събори, да не се осъди от легационните и обратно. Децентрализацията на цензурата, асинхронността в дейността на различните институционални равнища, интензивно разгръщаният се литературен процес са основните фактори, обусловили разминаването при прилагане на мерки от Конгрегацията и поместните служби на цензурата. Забраната на някои автори „като цяло“, а в друг случай само на отделни произведения на даден автор, вероятно също е способствало за липсата на препокриване между определените санкции и прилагането им. От друга страна за издатели и разпространители също е било трудно да следят и съобразяват репертоара си с централните и местни индексиви изисквания и санкции на църковното и светско законодателство.

Но въпреки различията във времето и мястото на създаване на двата типа списъци на забранени книги, те остават основна форма на контрол върху книжнината от страна на официалната църковна власт.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На въпроса, дали индексът може да се разглежда като положително или отрицателно явление не може да се даде еднозначен отговор. От една страна той е инструмент за осъществяване на цензура в духовната и книжовна сфера, а от друга, неговите нормативни и регулативни функции целят поддържането на благочестие у средновековния читател. Индексите следва да бъдат разглеждани като културно-исторически паметници, носещи информация за времето на своето съществуване.

Индексите за разрешени и забрени книги оказват значително влияние върху средновековната книжнина, особено в ранния етап след своята поява. Тяхната задача, да предписват създаването и разпространението на четива с „правилно“ съдържание, определя облика на литературата през изследвания период. Появата на индексите е опит да бъде конструирана средновековната книжнина в съдържателен план и действително повечето книжовници строго се придържат към ортодоксалната религиозна тематика. От друга страна самата литература също оказва влияние върху индексите. Особено динамична е формата на списъците за забранени книги (тези за разрешени са със сравнително по-устойчив обем и състав). В българската история можем да проследим как тя се променя в зависимост от историческите условия. Същото важи и за обема, който се увеличава или намалява в синхрон с количественото нарастване или спад на забранената литература.

Промените, които литературата оказва върху съдържанието на индексите, са по-осезаеми в западната традиция. Пример за това са индексите през Ранното Средновековие. Тяхното съдържание не надхвърля религиозната тематика, докато впоследствие творбите със светско съдържание започват да заемат все по-значителна част от обема на списъците. В настоящето изследване се наблюдава и регистрира този двустранен процес. От една страна индексите задават тематичната и догматична рамка, в която трябва да се вмести създаваните текстове, като тази функция принадлежи по-конкретно на индекса за истинни книги. От друга страна създаваната книжнина бива фиксирана и отразена в индексите, които стават показател за нейната действителна наличност. Тук най-вече става въпрос за списъците на забранените книги. И докато индексите за разрешени книги имат, така да се каже, пожелателен характер; то индексите за забранени книги определено носят функциите на средство за осъществяване на превенция и контрол върху средно-

вековната книжовност.

От направените наблюдения се вижда, че индексите на българска почва не успяват да възпрат процеса на превеждане, преписване, създаване и разпространение на забранената книжнина. Тяхното влияние по-скоро е налице при комплектуването на органичните манастирски библиотеки. Там книгите са подбирани целенасочено съобразно каноничните правила и попадането на апокрифни съчинения в състава им е случайно, най-вече чрез сборниците със смесен състав.

В обобщение на казаното до тук се налага изводът, че чрез табуиращата си функция индексите имат своята роля и значение за развоя на българската средновековна книжовна традиция. Изброяването в тях на каноничните и „забранените“ книги дава представа за състоянието и характера на средновековната ни литература, поради което индексите следва да бъдат разглеждани като значими библиографски паметници на епохата.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Предложено е по-цялостно от досегашните изследвания на българските индекси през Средновековието. Акцентът е поставен на същността им като „библиографски указатели" и средство за осъществяване на цензура.
2. Реализиран е опит за реконструкция на български индекси на истинните книги, които са служели като базисен ориентир при изграждането на средновековните органични библиотеки у нас.
3. Направен е съпоставителен анализ на индексното съдържание по списъците на забранените книги с доказано български произход.
4. Предложена е нова интерпретация на фактите, свързани с индексите на истинните книги и противоапокрифната книжнина, както и емпирично аргументиране на присъщата на апокрифите сюжетна несамостоятелност.
5. Осъществен е сравнителен анализ между индексните традиции на Изток и Запад.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Делчева, Ружа. *Функции, състав и характер на манастирските библиотеки в Средновековна България* / Ружа Делчева // Изв. МГУ «Св. Иван Рилски» - Хуманитарен департамент, Т. 3., 2003, с. 37-52.
2. Делчева, Ружа. *Апокрифът в проекциите на каноничния текст* / Ружа Делчева // Изв. МГУ «Св. Иван Рилски» - Хуманитарен департамент, Т. 5., с. 53-60.
3. Делчева, Ружа. *Каноничната и апокрифна книжнина* / Ружа Делчева // Библиотека, XVI, 2009, № 2, с. 34-41.
4. Делчева, Ружа. *Индекси на разрешените книги в Средновековна България* / Ружа Делчева // Старобългарска литература, 2009 (под печат).